

Samenvatting, conclusies
en reflecties op

Interactie en inclusie

Tendrapport
museum- en
erfgoededucatie
2019

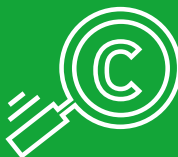
Samenvatting, conclusies
en reflecties op

Interactie en inclusie

Tendrapport
museum- en
erfgoededucatie
2019

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Belangrijkste uitkomsten van het onderzoek	6
Reactie Mirjam Moll, directeur Museumvereniging	18
Interactie & Inclusie: Wie doen er mee? door Herman van Gessel, Marlous van Gastel en Valentijn Rambonnet	20
Waarom kleur bekennen in musea? door Aspha Bijnaar	28

Voorwoord

Het was hoog tijd dat er, ruim een decennium na het laatste onderzoek, een nieuwe editie van het Trendrapport Museum- en Erfgoededucatie uitkwam. Ik ben heel blij dat LKCA vanuit haar monitor- en onderzoeksopdracht voor het werkveld cultuureducatie en cultuurparticipatie, deze editie heeft kunnen uitbrengen.

De uitkomsten van het onderzoek stemmen vrolijk. Educatie, participatie, interactie: ze hebben een steviger plek gekregen binnen de museum- en erfgoedwereld en de professionals die zich ermee bezig houden zijn positief gestemd over de toekomstige positie¹. Educatie is vaker in MT's vertegenwoordigd en de omvang van de formatie is toegenomen. Ook het feit dat instellingen lang niet meer alleen naar scholen kijken, maar educatie veel breder inzetten, stemt mij optimistisch. Daarbij komt er steeds meer focus op de dialoog, op de eigen beleving van de bezoeker en op de maatschappelijke rol van het museum.

En toch blijft er ook nog genoeg te wensen over. Een vraag van de Reinwardt Academie, bij monde van Valentijn Rambonnet tijdens de presentatie, is mij bijgebleven: Doet de educator zelf eigenlijk mee? De positie van de afdeling educatie is dan wel verbeterd, maar in hoeverre worden educatie en de professionaliteit die dat van educatoren vraagt even hoog gewaardeerd in de museumwereld als het werk van de conservator? Uit de beloning blijkt bijvoorbeeld geen gelijke waardering. Ook de samenstelling van de organisaties laat nog te wensen over: als musea relevant willen zijn voor de hele samenleving, zal het team educatoren (en de rest van de organisatie) de diversiteit van de samenleving moeten weerspiegelen.

Ik hoop dat dit rapport inzicht en inspiratie biedt om volgende stappen te zetten!

Sanne Scholten, directeur LKCA

¹ De interviews vonden ruim voor de coronacrisis plaats

Belangrijkste uitkomsten van het onderzoek

Inleiding

In het afgelopen decennium hebben zich tal van ontwikkelingen voorgedaan die van invloed zijn op het werk van musea en erfgoedinstellingen. Er was sprake van een economische crisis, er is stevig bezuinigd en er zijn veranderingen doorgevoerd in het onderwijs. LKCA bekeek de gevolgen hiervan voor het educatieve werk. Ondanks de bezuinigingen die tien jaar geleden aan de orde waren, was het schrappen van educatie geen optie. Musea en erfgoedinstellingen die voor subsidie in aanmerking wilden komen, moesten daarom een plan ontwikkelen voor educatie en participatie. Dit gold in eerste instantie voor de landelijk gesubsidieerde organisaties, maar in de meeste gevallen volgden ook provincies en gemeenten dit beleid.

Musea en erfgoedinstellingen zoals archieven en kastelen zien educatie vrijwel zonder uitzondering als een hoofdtaak. Hoe musea en erfgoedinstellingen deze taak invullen verschilt en verandert ook over de tijd. De publicatie [*Interactie en Inclusie. Trendrapport museum- erfgoededucatie 2019*](#) geeft de uitkomsten weer van het in 2019 gehouden onderzoek onder educatoren van musea en erfgoedinstellingen in Nederland, met als doel om in beeld te krijgen hoe deze sector ervoor staat sinds het trendrapport van twaalf jaar geleden. Wat zijn de belangrijkste ontwikkelingen sinds 2007 toen dit trendrapport verscheen? Hoe wordt er gedacht over de rol van educatie, waar liggen de prioriteiten en welke nieuwe trends zijn al waarneembaar? Op basis van een breed uitgezette enquête en een dertigtal diepte-interviews worden deze vragen beantwoord.

Samenvatting en conclusies

Er zijn diverse overeenkomsten met het trendrapport van 2007, maar zeker ook ontwikkelingen die sindsdien zijn versterkt of afgevlakt. Wat doen de instellingen, waarom doen ze dat en hoe doen ze dat? Hieronder beschrijven we de belangrijkste uitkomsten en conclusies van het onderzoek.

Positie van educatie in de instelling

In vergelijking met 2007 is te zien dat educatie zich een nog stevigere plek in musea en erfgoedinstellingen heeft verworven. Uit de interviews en enquête komt naar voren dat educatoren in de meeste gevallen meer invloed hebben gekregen op het beleid, bijvoorbeeld doordat het hoofd van de afdeling lid is van het MT en educatie onderdeel uitmaakt van het beleidsplan. Bovendien zijn educatoren vaak meer dan voorheen betrokken bij de tentoonstellingen van het museum of de erfgoedinstelling. Zo maken educatoren vaker onderdeel uit van projectteams die tentoonstellingen samenstellen en lijkt de verhouding met curatoren minder scheef te zijn dan deze in het verleden was, ook al is de inhaalslag, bijvoorbeeld op het gebied van salariering, nog lang niet volbracht.

De afdeling educatie – of een andere naam die de instelling hieraan geeft – is bij de meeste instellingen in omvang iets toegenomen. Een nuancering hierbij is dat de cijfers uit de enquête laten zien dat de afdeling educatie in verhouding tot de organisatie als geheel vaak minder is gegroeid. Kleine musea blijven voor de publieksbegeleiding (en andere taken) nog altijd grotendeels afhankelijk van de inzet van vrijwilligers, terwijl vrijwilligers in grote en middelgrote musea nauwelijks zelfstandige taken op het gebied van educatie uitvoeren. Tot voor kort werden hiervoor zzp'ers ingehuurd. Door recente aanpassingen van de wetgeving voor het inhuren van zzp'ers, worden publieksbegeleiders in toenemende mate in dienst genomen middels kleine contracten of uitzendbureaus.

Over het algemeen zijn de educatoren tevreden over de faciliteiten die tot hun beschikking staan voor publieksactiviteiten en zijn de mogelijkheden in de afgelopen jaren toegenomen. Zo hebben in vergelijking met 2007 meer instellingen ruimtes om workshops te

geven. Dit past ook in de ontwikkeling om de bezoeker zelf actief aan de slag te laten gaan. In toenemende mate wordt het publiek aangespoord mee te praten, mee te maken en mee te doen. De grote en middelgrote instellingen hebben – niet verrassend – over het algemeen meer faciliteiten tot hun beschikking. Zo hebben maar weinig kleine instellingen audiotours en zijn de digitale toepassingen voor educatie op de website beperkter en minder vanzelfsprekend.

Interactie

Een term die in de titel voor deze publicatie is gebruikt, is 'interactie'. Eenrichtingsverkeer is eigenlijk niet meer van deze tijd, bleek uit de interviews. Rondleiders mogen niet alleen 'zenden', maar moeten de dialoog aangaan. En ook via speurtochten (al of niet digitaal) worden bezoekers zoveel mogelijk uitgedaagd na te denken en met elkaar in gesprek te gaan. Ook zelf actief bezig zijn door middel van workshops, beeldend werken of spelvormen wordt op veel plekken gestimuleerd. Veel geïnterviewden noemen de 21ste-eeuwse vaardigheden als inspiratie voor educatieve programma's en tevens als doel van hun inspanningen. Achterliggende gedachte achter het merendeel van de activiteiten die educatoren bedenken en organiseren is de wens om als museum of erfgoedinstelling voor iedereen relevant te zijn. Instellingen buigen zich onder meer over de vraag wat dit betekent voor de collectie. En hoe zorg je ervoor dat meerdere perspectieven zichtbaar zijn en dat de stem van bezoekers van invloed is op de presentatie. Opvallend is dat de leerstijlen van Kolb, een belangrijke inspiratiebron in 2007, dit keer geen onderwerp van gesprek meer was.

Doelstellingen

Het is interessant dat de doelstellingen die in de enquête naar voren komen in grote mate overeenkomen met de doelstellingen uit 2007. In beide rapporten staan het *vergroten van plezier* en *overdragen van kennis en inzicht* respectievelijk op nummer een en twee. Met name de aandacht voor vormende doelen is in de tussenliggende periode gegroeid. Musea en erfgoedinstellingen focussen nu meer op burgerschapsvorming en willen de bezoekers bijvoorbeeld *bewustmaken van vraagstukken die spelen in de maatschappij*, de bezoekers helpen bij hun identiteitsvorming en bij het vinden van interesses. Een lagere

score in vergelijking met 2007 is die voor *het verschaffen van informatie over de collectie*, iets wat past bij de ontwikkeling om mensen zelf betekenis te laten geven aan wat ze zien en horen en minder te focussen op het verhaal van het museum of de erfgoedinstelling.

Hierbij past ook de grotere rol die de organisaties in de samenleving willen innemen. Musea en erfgoedinstellingen ambiëren meer en meer om zich te ontwikkelen tot een ontmoetingsplek voor een zo breed mogelijk publiek. Het doel is dan ook om meerdere perspectieven te tonen en te laten horen. Participatie, co-creatie, diversiteit en meerstemmigheid zijn termen die musea en erfgoedinstellingen hieraan verbinden. Deze ontwikkeling sluit goed aan bij de huidige discussie over de nieuwe museumdefinitie, waarin de maatschappelijke rol van musea nog sterker wordt benadrukt dan voorheen. De doelstellingen vertalen zich ook deels naar de benoemde doelgroepen van de geïnterviewde en geënquêteerde instellingen.

Doelgroepen

Musea en erfgoedinstellingen willen er voor iedereen zijn. De laatste jaren groeien het aanbod en de diversiteit aan publieksactiviteiten dan ook. De geïnteresseerde cultuurliefhebber blijft uiteraard een belangrijke doelgroep, maar aangezien deze de weg naar binnen vanzelf weet te vinden, worden er niet vaak speciale activiteiten voor deze groep aangeboden. Families zijn en waren ook in 2007 een doelgroep waarop vrijwel alle instellingen zich richten en waarvoor ze in toenemende mate specifieke programma's ontwikkelen. Gepoogd wordt ervoor te zorgen dat niet alleen de kinderen – meestal van verschillende leeftijd – maar ook de ouders of opa's en oma's een leuke zinvolle tijd hebben. Interactie tussen de verschillende generaties staat daarbij voorop. Hierbij is het mooi om te constateren dat Nederlandse musea de laatste jaren internationaal worden geroemd om hun activiteiten en tentoonstellingen voor kinderen.

De meeste kinderen bezoeken musea en erfgoedinstellingen in onderwijsverband en onderwijsgroepen vormen dan ook een andere belangrijke doelgroep. De keuze voor een specifieke groep kan afhankelijk zijn van de collectie. Uit zowel de enquête als de inter-

views komt naar voren dat het primair onderwijs de belangrijkste onderwijsdoelgroep is voor veel musea en erfgoedinstellingen. In vergelijking met 2007 zien we een nog sterkere focus op deze doelgroep. Dit is mogelijk een gevolg van de sterke nadruk op primair onderwijs sinds de introductie van het landelijke beleidsprogramma *Cultuureducatie met Kwaliteit* in 2013. Bovendien maakten de bezuinigingen op cultuur het noodzakelijk om keuzes te maken. Opvallend is dat alle respondenten, of ze nu wel of niet participeren in *Cultuureducatie met Kwaliteit*, dat lang niet altijd via de penvoerders doen die op lokaal of regionaal niveau de regie voeren over het cultuuronderwijs, maar bijna altijd ook zelf scholen benaderen. Er is sprake van een toenemend bewustzijn dat een museum of erfgoedinstelling kan fungeren als extern leslokaal, ofwel iets kan toevoegen aan het binnenschoolse onderwijs en niet alleen als 'leuk uitje' hoeft te dienen.

Sinds enige tijd stimuleert de overheid de aandacht voor vmbo en mbo. Ten opzichte van 2007 is bij grote en middelgrote instellingen dan ook een toenemende aandacht voor groepen uit het vmbo en mbo waar te nemen. De kleinere instellingen volgen dit voorbeeld wellicht in de nabije toekomst.

Wat opvalt is dat *het benaderen en begeleiden van speciale doelgroepen* een veel lagere score krijgt in dit trendrapport. Dit conflicteert met enkele andere uitkomsten van de enquête, bijvoorbeeld de toegenomen aandacht voor bezoekers met een beperking. Bovendien is het niet in lijn met het beeld dat naar voren komt uit de interviews, waarin veel projecten worden genoemd voor onder meer slechthorenden en mensen met de ziekte van Alzheimer.

Inclusie en toegankelijkheid

Thema's die in veel musea en erfgoedinstellingen uit met name de grotere steden spelen zijn inclusie en toegankelijkheid, wat mede is geïnitieerd door de overheid. Dit aandachtspunt speelt niet alleen op internationaal niveau bij de actuele discussie over vernieuwing van de nieuwe museumdefinitie, maar leeft ook duidelijk onder de respondenten van het trendrapport. Ouderen, mensen met dementie, statushouders en vluchtelingen, en mensen

met een auditieve of visuele beperking worden namelijk het meest frequent genoemd als nieuw bereikte of gewenste groepen. In het vorige trendonderzoek kregen deze doelgroepen nog de benaming 'museumvreemd', destijds de gangbare term voor degenen voor wie educatiemedewerkers zich extra inspanden. Bovendien blijkt uit de enquête dat het bij voorbaat uitsluiten van doelgroepen nog minder geaccepteerd is dan in 2007 en streven musea in hoge mate naar een divers publiek. Op basis van de interviews blijkt dat dit vooral opgaat in de (rand)stedelijke gebieden. De respondenten geven duidelijk aan dat er nog een wereld valt te winnen, met name in het bereiken van buurtbewoners en mensen met een migratieachtergrond.

Wat dat betreft is het interessant om te zien in hoeverre het samenwerkingsverband *Musea bekennen kleur*, gestart in maart 2020, effect zal hebben. Dit is een initiatief dat zich vooral richt op inclusie en diversiteit binnen de organisaties.

Educatieve activiteiten

De doelstelling van musea en erfgoedinstellingen om de bezoeker ertoe aan te zetten om zelf actief bezig te zijn, ervaringen op te doen en hieraan zelf betekenis te geven, vertaalt zich in een aanbod met een toegenomen focus op interactie en onderzoekend leren.

Dit is ook te zien bij de meest voorkomende vorm van publieksbegeleiding: de rondleiding. Met name voor onderwijsgroepen is de traditionele rondleiding grotendeels verleden tijd. Methodieken als *I ASK*, *Visible Thinking* en *Visual Thinking Strategies* komen zowel in de enquête als de interviews veelvuldig naar voren als methodes om relevante gesprekken aan te gaan en de bezoekers zelf betekenis te laten geven. 'Mensen niet vertellen wát ze moeten denken, maar dát ze moeten denken.'

Het trendrapport geeft verschillende voorbeelden van de manier waarop musea en erfgoedinstellingen de bovenstaande doelen willen bereiken. De bezoeker kan op onderzoek uitgaan en een en ander ruiken, proeven en aanraken. In ateliers, workshopruimtes en zogenaamde *hubs* kunnen bezoekers creatief aan de slag gaan. Ook op zaal wordt er getekend, gefilmd en gefotografeerd. De beleving

wordt gestimuleerd door bezoekers mee te nemen in een rollenspel en ze hierin te laten participeren. Technologische ontwikkelingen geven musea en erfgoedinstellingen nieuwe mogelijkheden, van online rondleidingen en VR-brillen tot escaperooms. Ook worden er museumprogramma's in de stad of een bootcamp op het museumterrein aangeboden.

Musea en erfgoedinstellingen proberen het leerproces ook in toenemende mate na het bezoek door te laten gaan. Zo is Nederland in het spel *Minecraft* door GeoFort Herwijnen nagebouwd zodat de spelers in de huid kunnen kruipen van een architect, engineer of stedenbouwer. Een ander voorbeeld is het *Verwonderpaspoort* dat Naturalis heeft ontwikkeld, een online leeromgeving die basisschoolkinderen toegang geeft tot de wereld van natuur, wetenschap, techniek en duurzaamheid. Daarnaast willen musea en erfgoedinstellingen kinderen en jongeren helpen bij het zetten van een volgende stap in hun interesses, bijvoorbeeld door techniekworkshops aan te bieden.

Samenwerken

Samenwerking krijgt op verschillende manieren vorm. Wat betreft het onderwijs zijn scholen in het primair onderwijs de voornaamste partner. In ongeveer een op de drie gevallen bestaat de samenwerking uitsluitend uit het afnemen van programma's, maar vooral de middelgrote musea ontwikkelen educatief materiaal op basis van een vraag. In grote musea bestaat de samenwerking met het onderwijs er over het algemeen vooral uit dat scholen *reageren op concepten*. Soms is het echt lastig om effectief samen te werken met het onderwijs. Leraren hebben te maken met een overvol curriculum en voor musea en erfgoedinstellingen is het gezien de geringe formatie lang niet altijd mogelijk om iedereen maatwerk te leveren. Vraaggericht werken is dus geen eenvoudige opgave, ondanks dat de overheid deze werkwijze probeert te stimuleren.

Bijna de helft van de respondenten is betrokken bij een project in het kader van het beleidsprogramma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Opvallend is dat de grote instellingen vaker gebruikmaken van lokale instellingen of intermediairs dan de kleine en middelgrote instellingen. Datzelfde geldt voor het gebruik van provinciale instel-

lingen. We zien over de gehele linie dat grote instellingen de beschikbare kanalen frequenter gebruiken. Een mogelijke verklaring is de ruimere personeelsbezetting bij grote instellingen, waardoor meer menskracht beschikbaar is voor communicatie en pr. Een andere hypothese is dat intermediairs het interessanter vinden om samen te werken met grotere instellingen.

De samenwerking met hogescholen en universiteiten zou vaker en beter kunnen, vindt het merendeel van de respondenten. De Reinwardt Academie vormt hierop als hbo een uitzondering die goed te verklaren is. Het betreft immers dé opleiding voor de sector. Musea en erfgoedinstellingen werken vooral op het gebied van onderzoek samen met universiteiten. Veel instellingen geven aan dat zij meer zouden willen samenwerken met pabo's of dat zij de studenten van deze opleidingen binnen de muren van de instelling willen halen. Vanwege de wens om deze groep enthousiast te maken voor toekomstige bezoeken en ook om zelf op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen in het onderwijs.

In toenemende mate werken de musea en erfgoedinstellingen ook onderling samen en de sfeer waarin dit gebeurt, lijkt positiever te worden. Het gaat er nu meer om elkaar te versterken, in plaats van elkaar vliegen af te vangen, zo merken respondenten op. De samenwerking geschiedt in diverse samenwerkingsverbanden, die veelal op basis van het soort collectie tot stand komt. Instellingen wisselen niet alleen expertise uit, maar ontwikkelen onder andere ook gezamenlijke trainingsprogramma's.

De enquête laat zien dat veel organisaties samenwerken met lokale kunstenaars, daarnaast is het opvallend dat welzijnsorganisaties en organisaties voor ouderen steeds meer samenwerken. Deze tendens sluit aan bij de wens om meer inclusief en voor iedereen toegankelijk te zijn, en midden in de samenleving te staan. De samenwerking gebeurt vaker incidenteel dan op regelmatige basis, al ontstaan her en der geleidelijk netwerken met zorgcentra zoals dat soms ook met onderwijsinstellingen het geval is.

Overige ontwikkelingen

In de afgelopen periode is een aantal ontwikkelingen van grote invloed geweest op de museum- en erfgoedsector. Het beleid van de overheid speelde op verschillende manieren een rol. De bezuinigingen die staatssecretaris Halbe Zijlstra van het Ministerie van OCW in de cultuurplanperiode 2013-2016 doorvoerde, beperkten de mogelijkheden van sommige instellingen. Zo moest er afscheid worden genomen van werknemers en zijn verschillende educatieve programma's stopgezet. Het beleid van Zijlstra zette musea en erfgoedinstellingen er wel toe aan om een visie op educatie in het beleidsplan op te nemen om in aanmerking te komen voor subsidies.

De positie van zzp'ers, tot dit jaar de belangrijkste uitvoerders van educatieve programma's in grotere musea, is door de nieuwe wet- en regelgeving veranderd. Als gevolg hiervan gebeurt het in toenemende mate dat een deel van de rondleiders een contract krijgt aangeboden of wordt ingehuurd via uitzendbureaus. Het vak van de rondleider heeft de afgelopen jaren een professionaliseringslag doorgemaakt, wat onder andere is af te lezen aan de oprichting van een beroepsvereniging, BRAM. Deze maakt zich sterk voor de positie en professionalisering van publieksbegeleiders.

In de zomer van 2018 heeft het Ministerie van OCW een nieuwe commissie de opdracht gegeven om de *Canon van Nederland* te herzien. Met name de instellingen die aangesloten zijn bij het Canonnetwerk volgden deze ontwikkelingen met spanning. De herziening heeft te maken met een meer algemene trend in de laatste jaren: de focus op inclusie en meerstemmigheid, het laten zien en horen van meerdere perspectieven en het toegankelijk maken van cultuur voor iedereen.

Curriculum.nu is een onderwijskundige ontwikkeling die momenteel in volle gang is. Het ziet ernaar uit dat burgerschap en digitale geletterdheid een prominente plek zullen krijgen in het nieuwe curriculum, maar pas rond de verschijningsdatum van het volgende trendrapport is te zeggen welk effect deze ontwikkeling op educatie bij musea en erfgoedinstellingen krijgt.

Slotoverweging

Op het moment dat de teksten voor het trendrapport naar de eindredacteur gingen, veranderde de museum- en erfgoedwereld ingrijpend door COVID-19. Musea en erfgoedinstellingen moesten hun deuren sluiten. Waar het educatieve werk normaal gesproken draait om ontmoetingen, tonen educatoren veerkracht en zoeken zij op een creatieve manier naar alternatieven om het publiek te bereiken. De in het rapport beschreven technologische ontwikkelingen worden veelvuldig gebruikt om mensen toch te kunnen laten proeven van de rijke cultuur van musea en erfgoedinstellingen. Online rondleidingen of bezoeken via Facebook, Instagram of de eigen website, tekencursussen, games, diverse handreikingen voor thuisactiviteiten. Er vinden experimenten plaats met digitale tentoonstellingsruimtes, waar bezoekers de kans krijgen kennis te maken met verschillende interpretaties en daarop te reageren. En ook al gaat er naar de mening van de meesten niets boven de ontmoeting met het authentieke object, niets doen lijkt geen optie. Wellicht dat wij over tien jaar in een volgend trendrapport kunnen constateren dat het coronavirus er de oorzaak van is geweest dat het inzetten van digitale middelen om in contact te komen met je publiek een enorme boost heeft gekregen. En dat misschien juist op die manier ook interactie en inclusie mogelijk is.

Tot slot, het trendrapport vormt door de recente ontwikkelingen een mooie nulmeting om zo over een aantal jaar te kunnen onderzoeken welke impact COVID-19 heeft gehad. Is bijvoorbeeld de ambitie uitgekomen om een belangrijkere plek in de samenleving in te nemen, waar iedereen zich welkom voelt en waar ideeën worden uitgewisseld. En is het museum van de toekomst daadwerkelijk een inclusieve, toegankelijke en meerstemmige ontmoetingsplek?

Mirjam Moll, directeur Museumvereniging

Allereerst wil ik LKCA zeer bedanken voor het omvangrijke en diepgaande onderzoek dat zij hebben gedaan. Doordat het een terugkerend onderzoek is en we langdurige ontwikkelingen kunnen zien, wordt het met de tijd waardevoller. We hopen dan ook dat LKCA onderzoek kan blijven doen, nu en in de toekomst. Want bij die kennis zijn musea én beleidsmakers gebaat.

Het is goed om te zien dat museumeducatie inmiddels zo stevig is ingebed. Het rapport laat zien dat museumeducatie meerdere crises, bezuinigingen en wijzigingen in het onderwijsbestel heeft overleefd. Dat is iets om trots op te zijn en hoop uit te putten nu we opnieuw in een crisis zijn beland, de coronacrisis wel te verstaan.

Als Museumvereniging pleiten we voor een passend steunpakket om álle musea overeind te houden. Ook om ervoor te zorgen dat museumeducatie door kan gaan én om ervoor te zorgen dat die voor ieder kind in de eigen omgeving bereikbaar blijft. Want kinderen zijn het publiek van de toekomst. Ook in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen brengen we het belang van museumeducatie onder de aandacht bij alle politieke partijen. Museumeducatie is één van de vijf speerpunten die we dit jaar hebben ingebracht. We benadrukken daarbij dat museumeducatie een essentieel onderdeel is van onze grondrechten op onderwijs en op culturele ontplooiing.

In deze coronacrisis moeten we helaas omgaan met beperkende protocollen, voor het onderwijs en voor musea. Dat betekent dat een fysiek bezoek aan musea nu wat lastiger is. Gelukkig zien we dat veel musea zich inventief hebben getoond en veel online aanbod hebben, ook als het gaat om museumeducatie. Ook het onderwijs heeft zich noodgedwongen, maar met succes moeten digitaliseren. Het wordt dus superinteressant om te zien wat daarvan de komende jaren beklijft voor museumeducatie. We kijken dus nu al reikhalzend uit naar het volgende trendrapport van LKCA!

Interactie & Inclusie: Wie doen er mee?

Reactie op Interactie en inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019, uitgesproken tijdens de presentatie van het trendrapport op 18 juni 2020.

Herman van Gessel
Marlous van Gastel
Valentijn Rambonnet

Uit het trendrapport *Interactie & Inclusie* blijkt: de educator wil dat iedereen meedoet. Een mooie maar ook lastige ambitie. Hierbij een reactie van drie docenten van de Reinwardt Academie, die, niet zo lang geleden, zelf educator waren. We kijken liever vooruit dan terug en willen daarom graag wat gedachtes met jullie delen over museum-educatie voor de komende tien jaar.

Doet de educator zelf eigenlijk mee?

Uit het rapport blijkt dat de emancipatie van educatoren gestaag voortgaat. Ze hebben meer invloed op beleidsvraagstukken en ze mogen zich *zélfs* vaker bemoeien met tentoonstellingen. Hoewel de invloed groeit, groeit het salaris van de educator niet mee en blijft dit achter bij dat van de andere 'tor', de curator of conservator. Dat is natuurlijk gek, want moeten educatoren niet minstens zo veel kunnen en weten? Naast inhoudelijk deskundig, zijn zij experts in publieksoverdracht en didactiek, analyseren ze doelgroepen, spelen ze in op beleid, maken ze communicatieplannen en moeten ze alles vervolgens ook nog eens allemaal organiseren.

Maar laten we niet te veel polariseren. Uiteindelijk zijn we natuurlijk allemaal dezelfde *torren*: connector(r)en, die erfgoed en mensen willen verbinden. Alles wat een museum tot een museum maakt, kun je educatie noemen. En een tentoonstelling is uiteindelijk toch gewoon een educatief product. Nu de cultuursector opnieuw in zwaar weer verkeert kan de educatieafdeling gemakkelijk het slachtoffer worden van bezuinigingen en zijn de investeringen en bereikte professionalisering in een paar jaar weer verdwenen. Voor je het weet doet de educator zelf niet meer mee.

Maar welke educator doet er nu eigenlijk mee? De beroepsbevolking van educatoren is in ieder geval geen afspiegeling van de Nederlandse samenleving. Mannen zijn op de vingers van een of twee handen te tellen, iets wat we vaker zien in een beroepsgroep waar hard gewerkt wordt, het maatschappelijk belang groot is en er weinig geld te verdienen valt. Maar het probleem is hier wat groter, want mensen met een migratieachtergrond zijn al helemaal ondervertegenwoordigd. De Code Culturele Diversiteit is bekend onder de respondenten van het Trendrapport Museumeducatie maar er

is weinig verandering te zien zo concluderen ze zelf. Zal die er ooit komen in een sector met zo weinig personele doorstroming? De noodzaak voor verandering wordt steeds groter want als straks de *boomers* het museum niet meer bezoeken dan hebben we educatoren nodig die nieuwe bezoekers vertegenwoordigen.

Wie doet er mee met professionalisering & onderzoek?

We zijn ervan overtuigd dat je de potentie van het relatief nieuwe educatievak kunt vergroten door in te zetten op verdere professionalisering en onderzoek. Hoewel het misschien niet zo sterk uit het rapport naar voren komt, constateren wij dat de sector de afgelopen tien jaar grote stappen heeft gezet. Het Nederlandse educatieveld kan zich nu een stuk beter meten met bijvoorbeeld het Angelsaksische en Scandinavische, waarin onderzoek en theorievorming al een veel vanzelfsprekender onderdeel vormen. Dat neemt niet weg dat we nog wel wat vaker buiten de landgrenzen mogen kijken.

Maar wie trekt deze kar? Verschillende partijen deden hun duit in het zakje de afgelopen tien jaar. De museumvereniging, LKCA (niet in de laatste plaats door dit rapport te initiëren), individuele educatoren die opleidingen volgden. De unieke samenwerking tussen universiteit, museum en expertisecentrum bij Ronleiden is een Vak is ook een lichtend voorbeeld. Meer van dit alsjeblieft! Zo worden we beter in wat we doen, delen we kennis en verhogen we onze 'torrenstatus'.

De Reinwardt Academie wil hier de komende tijd een grotere bijdrage aan leveren dan zij al deed. Het Heritage Lab biedt training en bijscholing, onder andere op het gebied van rondleiden. Er is een rondleidtraining in de maak die zich specifiek richt op mensen die zichzelf willen bekwamen in dit kernberoep, niet via de traditionele wegen, maar met de inzet om meer diversiteit in deze beroepsgehoop te realiseren.

Doet de rondleider nog mee?

Het rapport concludeert dat veel (zelfstandige) educatietaken door zzp'ers werden uitgevoerd, vooral in de grote en middelgrote instellingen. Door verandering in de wetgeving nemen deze instellingen nu een deel van hun museumdocenten, rondleiders en workshop-

docenten in dienst of huren ze hen in via uitzendbureaus. Dit heeft aan het Amsterdamse Museumplein een slagveld aangericht onder zzp'ers, mensen met veel passie en ervaring die nu geen werk meer hebben en inkomen verliezen omdat er maar een beperkt aantal arbeidsplaatsen beschikbaar is. Een zorgelijke ontwikkeling, want zo gaat er veel ervaring en kennis verloren. Zeker als die nieuwe wetgeving de verdere professionalisering en emancipatie van de rondleider - eerder door diezelfde musea uitgestippeld en krachtig onderstreept met het onderzoek en symposium Rondleiden is een vak - in de weg staat.

Tot nu toe lijkt de nieuwe regelgeving alleen maar verliezers te kennen. En er liggen meer gevaren op de loer. Wordt de beroepsgroep van professionele rondleiders straks heel klein? Verlies je daarmee goede rondleiders, zoals kunstenaars en theatermakers, die juist goed zijn omdat zij een gecombineerde beroepspraktijk hebben? Kies je voor veiligheid als je maar een paar plekken beschikbaar hebt, terwijl dit juist het uitgelezen moment is om voor diversiteit, in de breedste zin van het woord, binnen je team te zorgen? Ons advies: doe het niet, verklein de groep niet, kies niet voor veiligheid. Want de rondleiderspoule is ook vaak de vijver waarin je nieuw (educatie)talent kunt ontdekken. Juist bij het samenstellen van deze poule, kun je streven naar een afspiegeling van de samenleving.

Het andere gevaar is dat de beperkte contracten die musea (noodgedwongen) afgeven de status van het vak weer omlaag brengen. Het blijft toch een raar en hardnekkig gegeven dat er geen vanzelfsprekende waardering en financiële vergoeding is voor de persoon die het meest in contact staat met bezoekers en die voor veel bezoekers het museum 'is'.

Welk publiek doet er mee?

De zendingsdrang van educatoren, hun behoefte om 'het ware verhaal' te vertellen, verdwijnt steeds meer en daar komt persoonlijk contact en interactie voor in de plaats. De bezoekers moeten nu vooral veel zelf doen. Betekenis geven, actief meedoen en 'iets vinden' van maatschappelijke vraagstukken ... en gelukkig mogen ze

ook gewoon nog plezier maken. Het past allemaal binnen de nieuwe museumdefinitie. De Nederlandse educator lijkt niet te wachten tot die ingewikkelde definitie is aangenomen maar voert de taken die erin beschreven worden al uit. Dat is mooi om te zien.

Het museum als ontmoetings- en discussieplek, als een nieuwe openbare ruimte waarin mensen naar aanleiding van erfgoed praten over de wereld van vroeger, nu en die van de toekomst. Maar wie praat dan eigenlijk met wie? Het rapport concludeert dat er in theorie wel veel aandacht is voor inclusie maar dat musea in de praktijk weinig mensen uit de buurt bereiken, of mensen met een migratieachtergrond. Het beeld rijst dat in musea mensen met elkaar praten die het toch al met elkaar eens zijn. Dat lijkt niet bij te dragen aan de wens om het nieuwe dorpsplein te worden voor alle mensen, waar zij gevoelige onderwerpen kunnen bespreken zodat zij elkaar beter gaan begrijpen, zodat je als museum op die manier bijdraagt aan een betere wereld.

Soms lijkt het alsof iedereen dezelfde toverwoorden heeft ontdekt: *Met activerende didactiek laten we mensen zelf betekenis geven aan de gevoelige maatschappelijke thema's in de tentoonstelling. Het product is ontwikkeld door middel van co-creatie zodat meerdere perspectieven de ruimte krijgen.* Willen we dit echt of willen we onze baan behouden door met beleidsterminologie die subsidie binnen te slepen? Zoeken we bij hippe beleidswoorden projecten of voldoen we echt aan een vraag die leeft in de samenleving? Zouden we in al die projecten niet nog radicaler kunnen beginnen bij een vraag die leeft en dan die containerbegrippen maar eens laten voor wat ze zijn en het boerenverstand gebruiken?

Maar laten we dan wel blijven meten wat de impact is van die mooie projecten die tot stand komen. Kwalitatief publieksonderzoek is er nog te weinig: waarom komt die bezoeker? En wat neemt die bezoeker weer mee naar huis?

Doet het onderwijs mee?

Het onderwijs doet meer mee dan ooit. Het onderwijs en de museumeducator hebben elkaar beter leren kennen en de educator is

zich meer gaan verdiepen in de wensen en behoeftes van leraar en leerling, mede dankzij *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Mooi, laten we hopen dat zij elkaar ook nog weten te vinden als de anderhalve meter beslecht is, of eerder. Want hier ligt voor een deel de sleutel tot inclusie. Met het onderwijs bereik je iedereen! Daarom is het zo ontzettend belangrijk dat je snapt hoe die doelgroep werkt. Want je hebt vaak maar één kans om een positieve indruk te maken die het beeld van de jonge bezoeker over een museum kleurt.

Maar bereik je met het onderwijs echt iedereen? Niet als je een deel van de leerlingen vergeet, namelijk de leerlingen die vmbo- of MBO-onderwijs volgen. De grote musea hebben geld en personele bezetting om specifiek aanbod voor dit onderwijs te maken, concludeert het rapport en voegt daar hoopvol aan toe: 'de kleinere instellingen volgen dit wellicht'. Dat lijkt ons een uitstekend idee en misschien kunnen die grotere instellingen hun ervaring en kennis wel delen met die kleinere instellingen. Want tot nu toe is de overheid nog tekortgeschoten in het ondersteunen van initiatieven voor het MBO en zijn de successen het resultaat van particuliere fondsen, CJP, LKCA en de Raad voor Cultuur.

Doet de online bezoeker mee?

Er is relatief weinig aandacht in het rapport voor digitalisering. De educator ziet kansen maar zegt meer heil te zien in persoonlijke interactie en authenticiteit. Het is mooi dat digitale producten een middel zijn geworden in het veel bredere arsenaal van de educator om publiek te bereiken. Ook is het mooi dat die middelen niet meer gebruikt worden als gimmick waarmee het museum laat zien niet van gisteren te zijn of als een allesomvattende oplossing voor publieksbegeleiding. Maar is hier geen sprake van een schijn tegenstelling? Het één hoeft niet ten koste te gaan van het ander, hoewel je natuurlijk wel moet werken met een beperkte hoeveelheid tijd en geld.

Door de coronacrisis zijn we de interactie met onze laptops wel zat en snakken we vast naar contact met echte mensen en echte objecten. Tegelijkertijd zijn we ook meer gewend geraakt aan een wereld waarin online en offline in elkaars verlengde liggen. In een

sneltreinvaart hebben cultuuraanbieders de digitale mogelijkheden op veel creatieve manieren ingezet. Kunnen we, als we wat inclusiever gaan denken, het online bereik niet net zo zwaar gaan inzetten binnen onze doelstellingen als het offline bereik? Wat als we dat gedachte-experiment eens doen? Wat zou dat betekenen voor beleid en financiering van educatieve projecten?

Het rapport sluit af met de hoopvolle zin: Het museum van de toekomst is een inclusieve, toegankelijke en meerstemmige ontmoetingsplek. Daar hebben we nu meer dan ooit behoefte aan. Maar dat kan niet zonder zelfkritische professionals die een stevige grond onder hun voeten voelen en niet hoeven te vrezen voor hun baan. Dat kan niet zonder de erfgoedprofessional van de toekomst die komt uit een brede, diverse poule. En dat komt goed uit want de Reinwardt Academie bereidt zich nu voor op een nieuw eerste jaar met meer inschrijvingen dan ooit! Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook op de Reinwardt diversiteit zowel onder de docenten- als de studentenpopulatie nog lang niet op peil is. Met die interactie komt het wel goed, nu de inclusie nog.

Waarom kleur bekennen in musea?

Reactie op Interactie en inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019, uitgesproken tijdens de presentatie van het trendrapport op 18 juni 2020.

Aspha Bijnaar,
oprichter en algemeen directeur
EducatieStudio

Het is een conclusie om blij van te worden. In de loop der jaren hebben musea op het gebied van educatie grote stappen gezet, ja educatie heeft zelfs een nog steviger plek gekregen in musea en erfgoedinstellingen.

Het verzoek om te reflecteren op het trendrapport bereikte mij ruim voordat de samenleving en de rest van de wereld in de ban zou raken van de Black Lives Matter-beweging en alles wat daaraan vooraf ging, namelijk de kille moord op George Floyd door politieagenten in Atlanta in de VS op 25 mei jl.

De Black Lives Matter-beweging ontstond in 2013 in de Verenigde Staten van Amerika als reactie op de moord op de jonge 17-jarige Trayvon Martin in Florida. Hij was naar de winkel geweest voor een zakje Skittles en rende terug naar huis met een hoodie over zijn hoofd. Een buurtbewoner vond dat verdacht en belde de politie. Buurtwachter George Zimmerman kwam uitgerukt en schoot de ongewapende Trayvon na een korte confrontatie dood. Rellen en massale protesten waren het gevolg alsook de geboorte van de hashtag #BlackLivesMatter. Als wanhoopskreet op Twitter, gestart door drie zwarte vrouwen in Amerika. Het bracht een wereldwijde beweging op gang en leidde tot de oprichting van de fysieke organisatie Black Lives Matter.

Het aantal weerloze Afro-Amerikaanse mannen, vrouwen en kinderen dat door politieagenten is vermoord is eindeloos. Maar de moord op de ongewapende, zich niet verzettende George Floyd, uitgevoerd door vier politieagenten, betekende een keerpunt. Met als gevolg wereldwijde protesten tegen zinloos en racistisch politiegeweld.

Ik merkte op dat dit de bril was die ik op had toen ik dit trendrapport begon te lezen. Al lezend herbeleefde ik een paar gebeurtenissen die een blijvende indruk op me hebben gemaakt tijdens mijn bezoeken aan musea om tentoonstellingen te bekijken.

Ik neem jullie mee naar één gebeurtenis. Ongeveer 2 jaar geleden breng ik samen met een vriendin een bezoek aan een museum om daar een tijdelijke fototentoonstelling te bezichtigen. Die ochtend

is het er druk omdat schoolklassen van groep 8 worden rondgeleid door diezelfde tentoonstelling. Een bevlogen museumdocente neemt als een wervelwind de klas mee door de zalen. De leerlingen luisteren aandachtig, een aantal hangt aan haar lippen. De museumdocente stelt vragen en moedigt de interactie aan door kinderen uit de groep aan te wijzen om te reageren. Helemaal blij wordt ze wanneer de kinderen blijik geven van voorkennis als het gaat om de begrippen strijklicht, spiegelreflectie, camerastandpunt en zo meer. Natuurlijk doen niet alle kinderen even enthousiast en actief mee, zo gaat het altijd in een klas, maar wat niemand uit het klassengezelschap lijkt te zien, is de opvallende afwezigheid van een lang zwart meisje. Haar wordt niets gevraagd, ze wordt er niet bij betrokken. Gaandeweg de rondleiding raakt ze steeds meer achterop, ze staart steeds vaker naar de grond, kijkt schichtig van links naar rechts. Ze weet zich zichtbaar geen raad met haar houding. Ze lijkt steeds meer een schim van zichzelf te worden. Mijn vriendin en ik nemen de situatie aandachtig op, kijken elkaar aan...

We bespreken later hoezeer het mechanisme van uitsluiting ook zichtbaar is in het onderwijs, in de klas, al op de basisschool waar het kind van kleur niet of onvoldoende wordt gezien, vanwege de negatieve denkbeelden en vooroordelen die leerkrachten hebben over het kind, zijn of haar ouders, zijn of haar culturele achtergrond.

Zal dit meisje straks uit eigen beweging, dus buiten schoolverband, in de toekomst ooit nog een museum bezoeken? Ik weet het niet...

De discussie over systemisch racisme is in Nederland ook behoorlijk losgebarsten. Elke dag staan de kranten en tijdschriften er vol van. Op radio en televisie, schuiven steeds weer sleutelfiguren aan om te praten over systemisch racisme en hoe dit te keren.

Wie ik nog mis in dit debat is de witte zwijgende meerderheid, over wie ik tijdens de Black Lives Matter-protestbijeenkomst op de Dam op 1 juni dit jaar, diverse keren de treffende leuze las **White Silence is Violence**. Deze protestborden werden opvallend vaak gedragen door witte medelanders. Inderdaad, vraag ik me nog steeds af: waar

blijft de stem van de witte Nederlander die de hand in eigen boezem steekt en al dan niet publiekelijk durft te delen hoe zij haar tasje sneller omklemt, wanneer een man van kleur naast haar in de trein plaatsneemt? Of hoe hij stil bleef toen een boze buurman een Marokkaanse Nederlander uitmaakte voor kutmarokkaan?

Zulke introspectie zal nodig zijn voor witte Nederlanders om nu eindelijk onderling het gesprek te gaan voeren *how to emancipate themselves from this legacy of colonialism and slavery*. Welke oplossingen dragen zij aan om het vraagstuk van systemisch racisme op te lossen, wat doen zij meer dan dit alleen te vragen aan onze medelander van kleur? Dan pas kunnen wij samen aan de slag.

Alleen met zulk zelfonderzoek kan de museumdocente uit mijn voorbeeld eraan bijdragen dat het museum een inclusieve, toegankelijke en meerstemmige ontmoetingsplek wordt, voor kinderen zoals dat lange zwarte meisje uit groep 8 dat ze kennelijk niet zag staan.

In veel van deze publieke debatten horen we roepen dat de oplossing ligt in onderwijs, in educatie. Daar ligt inderdaad een deel van de oplossing.

Ik zou daarnaast graag zien dat onze jonge museumbezoekers uitgedaagd worden te reflecteren op essentiële vragen als *Wat is een museum voor jou, Wat betekent een inclusieve, toegankelijke en meerstemmige museale ontmoetingsplek voor jou?*

In de zomer van 2019 zag het initiatief *Musea Bekennen Kleur* het levenslicht, waar ik de coördinator van ben, samen met Sylvana Terlage die de communicatie hiervan voor haar rekening neemt. Met *Musea Bekennen Kleur* komen musea en erfgoedinstellingen samen in actie om diversiteit en inclusie daadwerkelijk te verankeren in het DNA van de sector. Met meer dan 25 musea en erfgoedinstellingen die kleur bekennen, zijn we inmiddels een beweging aan het worden die groeit en groeit.

Onderdeel van *Musea Bekennen Kleur* is de ontwikkeling van een educatief programma voor de leerlingen van groep 8. Een van de vragen die leidend is voor dit programma is precies dit: wat betekent een inclusieve, toegankelijke en meerstemmige museale ontmoetingsplek voor jou?

Ik wil besluiten met het volgende. Stel zulke en meer van dit soort vragen aan kinderen, jongeren, richt je daarbij vooral op de zogenaamd onzichtbaren onder hen. En publiceer vervolgens de resultaten in een regelmatig terugkerend trendonderzoek vanuit het perspectief van de geïnterviewden.

Deelnemende musea en erfgoedinstellingen aan *Musea Bekennen Kleur*:

- Centraal Museum Utrecht
- Rijksmuseum Amsterdam
- Museum het Rembrandthuis
- Stedelijk Museum Amsterdam
- Frans Hals Museum
- Bonnefantenmuseum
- Dordrechts Museum
- Van Abbemuseum
- Amsterdam Museum
- Zeeuws Museum
- Museum Arnhem
- Van Gogh Museum
- Nationaal Museum van Wereldculturen
- Mauritshuis
- Stedelijk Museum Alkmaar
- Kunstmuseum Den Haag
- Scheepvaartmuseum in Amsterdam
- Rijksdienst Cultureel Erfgoed
- Boijmans van Beuningen
- Groninger Museum
- Teylers Museum
- Nationaal Archief
- De Pont museum
- Foam

Colofon

Samenvatting, conclusies en reflecties op Interactie en inclusie.
Tendrapport museum- en erfgoededucatie 2019.

Samenstelling

Mark Schep

Met bijdragen van

Valentijn Rambonnet, Herman van Gessel, Marlous van Gastel,
Aspha Bijnaar en Mirjam Moll

Eindredactie

Heleen de groot

Illustraties

Frans Hals Museum | Mo Schalkx (pag. 1), Centraal Museum | Jorinde
Brandligt (pag. 4), Van Abbemuseum (pag. 13), Sebiha Oztas (pag. 18),
Rijksmuseum Boerhaave (pag. 22), Leon Coetzier (pag. 28) en
Eye Filmmuseum | Nadine Maas (pag. 31)

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Uitgever

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)

Lange Viestraat 365

Postbus 452

3500 AL Utrecht

030 711 51 00

info@lkca.nl

www.lkca.nl

LKCA wil ervoor zorgen dat iedereen goede cultuureducatie krijgt (op school én in de vrije tijd) en dat iedereen kan meedoen aan culturele activiteiten.

LKCA probeert publicaties zo toegankelijk mogelijk aan te bieden. Neem contact met ons op bij ontoegankelijke informatie via info@lkca.nl.

©LKCA Utrecht, september 2020

